

Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích
Historický ústav

Jana Matějů

Vdovství na jihu Čech v 17. -18. století

Vedoucí bakalářské práce: PhDr. Josef Grulich, Ph.D.

České Budějovice 2006

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně s použitím uvedených pramenů a literatury.

V Českých Budějovicích 28. dubna 2006

.....

Vdovství na jihu Čech v 17. -18. století

Anotace

Bakalářská práce se zabývá vdovstvím. Jako reprezentativní mikroregion bylo zvoleno panství Jindřichův Hradec v době mezi lety 1650-1750. 1. a 2. kapitola obsahuje kritiku základní literatury a pramenů k danému tématu. Zbylé tři kapitoly se zabývají vnitřním a vnějším světem žen, kterým zemřel manžel. Nechybí ani nastínění situace v rodině před ztrátou manžela, vztahy v rodině po jeho úmrtí a následný výběr nového partnera. V uvedené práci bylo z metodologického hlediska využito především mikrohistorie, historické antropologie a každodennosti. Analýza zápisů z pozemkových knih a poddanských pozůstalostí, týkajících se problematiky vdovství, nastiňuje vnímání a reflexi žen ve venkovské společnosti. Použití mikrohistorie, jako zásadní metody při výzkumu, napomohlo k utvoření obrazu osobních a rodinných vztahů žen, jež ztratily manžela. Pohled společnosti jak laické, tak církevní, na vdovy a na výběr jejich partnera poskytly edice pramenů. Hlavním cílem této práce bylo historické začlenění ovdovělých žen do venkovské společnosti a hledání vztahů v rodině. V neposlední řadě šlo také o zobrazení charakterových rysů a o zjištění, zda a jak tento faktor mohl ovlivňovat jejich další život.

The Widowhood on the South of Bohemia in 17th -18th Centuries

Notice

The bachelor essey deal with widowhood. As a representative microregion was chosen the manor Jindřichův Hradec in the period of 1650-1750. The first and second chapter outlines cardinal literature and sources of this topic. Remaining three chapters are engaged in inner and outer world of women, whose husbands died. It also deals with the situacion in family before loss of husband and the relationship in family after his death and following choice of a new partner. In this essey was used from methodical view first of all microhistory, historical antropology and every day approach. The analysis of records in land registers and inheritance inventories which include information on widowhood, describes the perception and reflection of women in rural society. The use of microhistory, as a fundamental method, helped to form the picture of personal and family relationships of women who had lost their husbands. The perception of the secular and church society of widows and their choice of new partner had provided the editions of sources. The main aim of this essey was historical incorporating of widows into the rural society and the search for relationship in family. Last but not least, the goal also was to depict the widows characteristic features and to find out whether thus factor could influence their future lives.

OBSAH

Úvod	6
1. Kritika pramenů	13
1.1. Pozemkové knihy	13
1.2. Pozůstalosti poddaných	15
2. Selská rodina na přelomu 17. a 18. století	17
3. Vdovství -změna životního stylu?	23
4. Jaký partner byl ovdovělou ženou vyhledáván?	30
Závěr	36
Prameny a literatura	39

Úvod

Studium úlohy vdov ve společnosti bylo po dlouhá léta v českém prostředí ponecháváno stranou. Jejich úlohu v historii, stejně jako všech anonymních jedinců ve společnosti dlouho zastíňovaly politické dějiny, dějiny elit, dějiny náboženství, zkrátka „velké dějiny“.

Ačkoliv hospodářským dějinám a studiu venkova bylo věnováno nemalé množství pozitivistických prací, neobjevuje se v nich „duševní“ život jedince. Některé práce se zaměřují na venkovskou komunitu jako na celek a rozlišují množství individualit jakými mohli být čeledí, ženy, muži, vdovci či vdovy, ale nevyhodnocují svá poznání a badatelské výsledky v rámci historické každodennosti a antropologie.

Pozitivistický přístup na přelomu 19. a 20. století je typický pro naše nejznámější historiky té doby. Své poznatky neuplatňují z historicko-antropologického hlediska či studia dějin mentalit. Zájem, který venkovské prostředí budilo, se projevil v pracích věnujících se hlavně kritice a rozboru, a však bez analýzy a interpretace dobových pramenů, jakými byly soupisy obyvatel, katastry nebo instrukce týkající se jednotlivých panství.

Konec 19. a počátek 20. století je také dobou, kdy vznikaly práce zaměřující se přímo na venkovské prostředí. Tématikou, kterou se badatelé zabývali, bylo např. sociální zabezpečení starších obyvatel vesnice, tedy výměnkem. Ale i v těchto tématicky zajímavých pracích bylo upřednostňováno východisko právně-politické před osobním prožitkem historického subjektu. Jindy bylo stěžejním tématem studium právních dějin spojené s venkovským prostředím. Od počátku 20. století vznikaly různé syntézy k českým a moravským dějinám. I v nich čtenář dohledá potřebné informace k hospodářským, ekonomickým a sociálním dějinám v době po třicetileté válce.

Jedině kulturní historie, která proráží ledy pozitivismu svým přístupem ke studiu každodennosti, zasazuje člověka do určitého prostoru a času. Jedním z nejvýznamnějších představitelů české kulturní historie byl Čeněk Zíbrt. Ve své edici věnované pohledům různých sociálních vrstev a různých regionů na ženy a svatbu neanalyzuje ani neinterpretuje, ale pomáhá čtenáři, aby si vytvořil určitou představu o době, ve které prameny vznikaly.

Základy pro studium života jedinců, individualit či mentalit položila svým vznikem v roce 1929 škola Annales. Odmítání pozitivismu, jenž se ptal „Jak to vlastně bylo?“ a počátek nových pohledů na studium historie, které hledaly příčinu děje, mělo tedy své kořeny ve Francii. Teprve v této době vzbudil zájem historiků život lidí, kteří tvořili jen zdánlivě nepodstatnou součást dějin. Touha po uchopení vlastní skutečnosti historie způsobila změnu v pohledu historiků na dosavadní používané metody. Snahy zasadit společnost do konkrétního

prostoru a konkrétního času, odsunuly do pozadí strohé pozitivistické převyprávění dějin bez interpretace a analýzy.

Vlastní vznik historické antropologie je přičítán německému vzdělaneckému prostředí. I v této metodě nešlo o zkoumání velkých dějin, nýbrž o zaznamenání příběhu individua. Důraz byl kladen zejména na genderové aspekty a na obraz jedince z pohledu společnosti.

Bádání o ženách se v západní Evropě rozvíjelo především v šedesátých a v sedmdesátých letech 20. století. Ve starších formách studia žen šlo nejprve o prokázání různých forem diskriminace, teprve později se výzkum začal od tohoto stanoviska odvracet. I u nás vznikaly práce, které se věnovaly tématice žen a jejich reflexe ve společnosti. Anna Císařová-Kolářová podala reflexi ženy v průběhu trvání jednoty bratrské, upřednostnila využití pramenů z církevního prostředí, tzn. teologické úvahy a mravní ponaučení, před strohým převyprávěním hospodářských, politických dějin s využitím evidenčních pramenů.

Doslova zlatým věkem bychom mohli nazvat sedmdesátá a osmdesátá léta 20. století, kdy ve Francii a v Německu vznikají dějinné syntézy s využitím studia mentalit či historické antropologie. V českém prostředí bylo ale studium historie v té době silně ovlivněno marxismem. Hospodářské, sociální a politické dějiny byly v pojetí marxismu plně útlaku chudého pracujícího lidu jeho vykořisťovatelskou vrchností. Práce Arnošta Klímy sice informuje o situaci, která v Českém království nastala po třicetileté válce, ale často se v ní odráží vliv marxismu. I zde se lze dočíst, že „nevolník se stal bezprávným tvorem a byl nesmírně vykořisťován.“ Ačkoliv se práce Jaroslava Klaboucha jen lehce dotýká doby po třicetileté válce a zaměřuje se spíše na dobu mladší, poskytuje přehledné informace o poddanském manželském právu a vztahu mezi poddanými a vrchností.

Vladimír Procházka svou rozsáhlou prací objasnil obecné poddanské dědičně-právní vztahy ve venkovském prostředí na českém území. I když se nezaměřil na konkrétní region, poskytl mnoha historikům základní informace ke studiu zmíněné problematiky.

Vznikaly i práce, které se soustředily na společnost a na její jednotlivé složky, i když stále ještě nelze hovořit o uplatnění metody historické antropologie nebo studia dějin mentalit.

V devadesátých letech 20. století až po současnost je studium zaměřené na venkovské prostředí obohacováno o další a další práce. Přístupy, které jsou využívány, tedy zejména historicko-antropologický, demografický či studium mentalit, dobarvují dějinné epochy a umožňují, alespoň z části, vžít se do myšlení a vnímání tehdejší společnosti. Historikové se věnují tématům, která by mohla zpřístupnit a objasnit život skupin obyčejných lidí, kteří po dlouhou dobu zůstávali zastíněni „velkými dějinami.“ Pojetí dějin obyčejných lidí a jejich každodenního života, ačkoliv s ilustrativním využitím pramenů, jaké předvedl Richard van

Dülmen ve své rozsáhlé práci, představuje jeden z přístupů, jak poodhalit roušku do světa vnímání, myšlení a prožitků anonymních mas lidí. Problematice venkovského obyvatelstva a každodennímu životu s ní spojeným se věnují např. Alice Klášterská, Markéta Seligová, Pavla Nácovská a jiní. Jan Horský a Markéta Seligová se ve svém studiu věnují problematice manželství a rodině v některých českých regionech. Jde jim hlavně o demografický rozbor venkovského sociálního prostředí a nahlédnutí do každodenního života a soužití lidí v dobách dávno minulých. Pavla Nácovská svými studiiemi v odborných historických časopisech a podrobnou kritikou pramenů hodnotně přispívá k dějinám sňatků i vdovství. Alice Velková-Klášterská se zaměřuje na tematiku výměnkářů a sňatkovou strategii 18.-19. století. Svým metodickým přístupem nahlíží do každodenního života vesnice zkoumaného období. Jana Mrázková s využitím historické antropologie odkrývá rodinné a příbuzenské vztahy na venkově v období po třicetileté válce až do 19. století. Ve svých studiích využívá předně svatebních smluv jako pramene. Elitu historiků, kteří se zabývají studiem venkova a demografických změn s ním spjatými, tvoří Markus Cerman a Eduard Maur.

Bohužel, období po třicetileté válce není věnováno dostatečné množství prací, které by se zaměřily hlavně na osobní prožitek lidí, jež tvořili v té době nejpočetnější sociální vrstvu. Jedná se zejména o vrstvu poddaných z venkovského prostředí. Jak na ně působily existenční krize způsobené nekonečnou válkou? Jak vnímal jedinec své okolí? Jak reflektoval jedinec své společenské postavení? Jaký měla životní situace vliv na jeho priority?

Není pochyb o tom, že materiální a finanční nedostatky způsobené třicetiletou válkou si vyžádaly zostření životních podmínek poddaných. Vrchnost jako nejnižší článek státní správy se zabývala záležitostmi poddaných, tím nad nimi měla bezprostřední moc. Na poddané byly kladeny větší nároky, a to v důsledku mělo vliv i na jejich osobní život. Mezi povinnosti poddaných patřily všechny práce, které byly nutné pro plynulý běh podnikání na velkostatku počínaje polními pracemi a údržbou cest konče. To vše mělo vliv na jedince, na jeho rozhodování. Berně a robota omezovala další podnikání poddaných a to, že nemovitost nepatřila přímo poddaným, potlačovalo jejich ambice k samostatnému hospodaření vedoucímu k prosperitě. Nelze ale pohlížet na období po třicetileté válce, vlastně na žádná období, „černobíle“. Nelze klást proti sobě, tak jak to dělala např. marxistická literatura, jak finanční, tak fyzický útlak poddaných a na druhou stranu jeho osvobozující vzpurnost proti vrchnosti. V mnohých „selských bouřích“ hrála významnou roli náhoda, ústící v omyl, plynoucí v prvé řadě z mylného pochopení určitých informací. Vrchnost sice dbala na svých panstvích na to, aby se nedělo nic proti jejím podnikatelským záměrům a nic, co by ji poškozovalo, ale na druhou stranu musela zajistit určitou spokojenost svých poddaných, která

byla klíčem k uskutečnění jejich záměrů. Žádosti poddaných k vrchnosti o vyřešení jejich problémů dokazují na jedné straně rozhodující postavení vrchnosti, na druhé však důvěru poddaných k ní. Jindy mezi vrchností a poddanými vznikaly spory. Podle práva se mohli poddaní odvolávat na vrchnost, pod kterou připadali, a tak záleželo na té které vrchnosti, zda a jak problémy bude řešit.

Problémem po třicetileté válce byly morové nákazy, epidemie, úbytek obyvatelstva způsobený jak válkou samotnou, tak emigrací. Emigraci obyvatelstva zapříčinila do velké míry protireformace. Ještě po roce 1648 byla více než jedna pětina obyvatelstva nekatolická, a tak probíhala opatření, která měla poddané obrátit na „pravou víru“. Patřilo mezi ně vkládání vojáků na byt a stravu do domů, stavení sňatků, pohřbů, obchodu či řemesla. Vztah lidí na venkově k jejich víře byl spíše laxní, protože náboženství neřešilo jejich sociální problémy. Byla to síla tradice spíše než teologické důvody, která vedla k setrvání při víře otců. I v tomto ohledu lze sledovat vliv třicetileté války na společnost.

Tato bakalářská práce se bude zabývat obdobím bezprostředně po třicetileté válce, tedy časovým rozmezím 1650-1750. Soustředit by se měla zejména na problematiku vdovství na jindřichohradeckém panství. Cílem je využití pozemkových knih a poddanských pozůstalostí jako pramenů k utvoření obrazu, vnímání a reflexi žen, jímž právě zemřel manžel. Nebude chybět ani nastínění vztahů v rodině, či nahlédnutí do možností soužití vdovy s rodinou zemřelého manžela. Bakalářská práce by měla poodhalit některé z předpokladů, které žena, později vdova, musela splňovat. Mimo jiné bude využito i edic pramenů k dotvoření pohledu a vztahu společnosti k ženám. Zdroje poskytlo např. dílo Jana Ámose Komenského# nebo sbírka pramenů od Čeňka Zírta. K danému tématu se nabízí spousta otázek, a však není možné všechny zodpovědět.

Kritika pramenů

Pozemkové knihy

Pozemkové knihy, čili gruntovnice, nebo jindy nazývané jako knihy purkrechtní či urburní obsahují zápisy právních poměrů jednotlivých vesnických poddanských nemovitostí a patří mezi nejstarší prameny pojišťovacího charakteru ve venkovském prostředí. Rozšířeny byly až v 16. století, zejména v 2. polovině, kdy se začaly objevovat na celém českém území. České pozemkové knihy jsou součástí typicky české právní kultury veřejných knih, protože v Evropě se většinou pro držbu nemovitostí vyskytovaly jen listinné akty. Pro tyto akty bývala často předepisována notářská forma.

Nejstarší dochovaná pozemková kniha z českého prostředí pochází ze 70. let 15. století, z žitenického panství. Gruntovnice se tedy objevovaly v době, kdy doznávaly vlivy husitství. Zápisy v knihách poskytovaly poddaným určitou jistotu v držbě jejich majetku a obranu jejich práv. Zároveň pozemkové knihy informovaly vrchnost o stavu obyvatelstva.

Největší význam mají pozemkové knihy pro podání obrazu právního života poddaných, tudíž i pro výzkum práva. Objasňují průběh instituce majetkového a rodinného práva, protože do pozemkových knih byly zanášeny i informace o úmrtí hospodáře a následná změna majitele gruntu. Odráží se v nich i obyčejové právo, uplatnění zájmů a strategií poddaných. Někdy se v pozemkových knihách skrývají i informace o vztazích mezi poddanými. Častěji se ale zápisy soustředí jen na splátkový kalendář týkající se vejrůnků z usedlosti a na základní převodní záležitosti. Vždy jsou poznamenáni zástupci smluvních stran kupujícího, prodávajícího a výše ceny včetně závdavku. Po splnění závazků, to znamená po úplném splacení statku a veškerých dluhů s ním spjatých, se objevuje v textu, že hospodář má grunt „zaplacený.“ Ale i z těchto strohých zápisů lze vysledovat alespoň finanční situaci poddaných, jejich zadluženost nebo naopak zlepšující se ekonomickou situaci.

Gruntovnice svými zápisy umožňují i studium sociálních a hospodářských dějin. Nezachycují život nižších společenských vrstev vesnice, to znamená čeledi a chudiny, nýbrž jsou pramenem vhodným spíše pro studium majetných vrstev venkovského prostředí. Předmětem zájmu zápisů jsou statky zakoupené, a tak jsou tyto prameny vhodné i pro studium nastalé hospodářské situace po třicetileté válce. Často mohou pozemkové knihy názorně zobrazovat rozdíly mezi právní teorií a uplatňovanou praxí ve zkoumaném období. Pro historické bádání se stávají zavádějícími chybně činěné záznamy dat, jmen apod.

Pozemkové knihy mají význam i pro vylíčení dějin českého jazyka a národnosti. Lze pozorovat stanovení dialektických hranic ve starší minulosti a národnostní posuny. I u

pozemkových knih jindřichohradeckého velkostatku je znatelný ústup českého jazyka před němčinou. Děje se tak počátkem 18. století. Ani občasné zápisy v latině nejsou výjimkou.

Knihy jsou uspořádány podle vesnic. Vždy za názvem vsi byly činěny zápisy v chronologickém sledu, a pokud kapacita stran k dané lokalitě nestačila, docházelo k vlepování listů do knihy nebo se začalo se zápisy znova, a tak v téže knize vznikl nový oddíl zápisů. Pozemkové knihy pro jednotlivá panství byly později nahrazeny pozemkovými knihami pro jednotlivé vesnice.

Rozměry knih se různí. Kniha velkostatku Jindřichův Hradec, jež je vedena od roku 1610, je jen o něco málo větší než rozměry A3. Listy jsou z papíru a psací látkou byl tmavý inkoust. Zápisy jsou vedeny odlišným rukopisem, podle toho, který písař je činil. Konšelé, hejtman nebo purkrabí, jež byli u pořizování zápisů nezbytní, představovali zástupce vrchnosti. To bylo doloženo ještě slovním spojením „při saudech“, které přítomnost zástupce vrchnostenského úřadu dokazovalo. Zápisy do gruntovnic začínají datem a často jím také končí. Každému statku, respektive každému hospodáři a jeho rodině je věnován určitý rozsah stran. Jméno vlastníka gruntu bylo nadepsáno výrazným ozdobným písmem pro lepší orientaci v knize. Využití gruntovnic se nabízí i v oblasti genealogie či historické demografie. Pozemkové knihy umožňují široké poznání v mnohých historických vědách.

Pozůstalosti poddaných

Pozůstalosti poddaných zastupují prameny osobní povahy a patří mezi nejcennější písemné prameny ke studiu individualit nebo každodenního života. Tento typ pramene, jako jeden z mála, poskytuje zajímavé informace o poddaných, o konkrétním člověku samotném. Jsou to informace, které prameny evidenční povahy neposkytnou. Neumožní například pohlédnout do povahových vlastností konkrétního člověka, poznání mezilidských vztahů, duševní vyzrálosti, společenských norem, ale i osobních priorit, které byly konec konců často udávány právě společenskými normami.

V tomto případě jde o korespondenci poddaných s vrchnostenskou kanceláří. Ačkoliv institucionální korespondence nevyovídá mnoho o vzdělanosti a vyjadřovacích schopnostech samotných poddaných z venkovského prostředí, protože diktované dopisy byly písařem upravovány do konečné formální podoby podle dobových norem, zobrazují, jak vypadala oficiální komunikace mezi poddanými a vrchností.

Institucionální korespondence poddaných s vrchností jindřichohradeckého panství obsahuje jeden z případů, který poodhaluje vztahy mezi poddanými v sedmdesátých letech 17. století ve vsi Rosičce. Veškeré písemnosti spadající do tohoto pozůstalostního souboru jsou psány na

papíře formátu A4 tmavým inkoustem. Ačkoliv přesnou dataci, kromě poslední vůle Pavla Peydla, postrádají, lze dedukcí usoudit, že se jedná o dokumenty vzniklé mezi léty 1670 a 1692. Autory písemností jsou Alžběta Peydlová, Šimon Jonáš a Pavel Peidl.

V tomto případě šlo o spor, který začal smrtí druhého manžela vdovy Alžběty Peydlové. Její švagr Šimon Jonáš žádal vrchnost o zadostiučinění ve věci dědictví. Alžběta Peydlová pro svou obhajobu a prosazení věci ve svůj prospěch využila nejen písemnosti svého prvního manžela, ale i městského práva na jehož jednotlivé části se nejednou odvolávala.

Tento soubor dokumentů lze tedy využít jak ke studiu právních dějin, tak ke studiu genderových aspektů. Zároveň je neméně cenným pramenem pro odhalení rodinných vztahů, reflexi rodiny jejími členy a konečně pro studium problematiky vdovství.

Selská rodina na přelomu 17. a 18. století

Vztah mužů k ženám nebo výběr partnera či partnerky na venkově se lišil od šlechtického prostředí v nevázanosti venkovských lidí na rodové příkazy a zákazy. Neznamená to ale, že by snad byl na venkově výběr partnera zcela snadnou a svobodnou záležitostí. Protože vrchnost měla rozhodující slovo ve všech poddanských záležitostech, mohl být překážkou právě její nesouhlas se sňatkem. A však v podnikatelském zájmu vrchnosti bylo udělení souhlasu nutné, jinak by docházelo ke zbíhání poddaných na jiná panství. Jindy sňatku mohli bránit samotní rodiče.

Jednotícím znakem pro společnost šlechtickou i venkovskou bylo častější upřednostňování materiálních zájmů před osobními, intimními zájmy. V manželství se mohl brát zřetel na individuální představy a přání pouze do té míry, pokud to neohrožovalo samotné společné soužití, pracovní proces, majetek a rodinnou strategii. Jak potom s takovými prioritami manželství mohlo vypadat? Jakou úlohu hrála při výběru partnera láska? Hlavní starostí člověka po dlouhá staletí bylo sociální zabezpečení a zajištění co nejlepší existence sobě a svým dětem-dědicům, bez ohledu na své soukromé zájmy. Výchova dětí tedy nebyla orientována směrem k důležitosti jejich intimního života. Manželská láska sama o sobě neměla s moderní láskou ve smyslu eroticko-citového intimního vztahu nic společného. Základ takové duševní lásky primárně tvořila solidarita a vzájemná podpora partnerů v zájmu udržení majetku, uživení a rozmnožení rodiny.

Jedním z faktorů, který ovlivňoval vztah muže a ženy v manželství, bylo uzavírání věkově nerovných sňatků. Případy, kdy si vzal starší vdovec o dost let mladší ženu, nebyly výjimkou. Dolní hranicí sňatkového věku u žen bylo 15 let a docela běžným věkem pro uzavírání sňatku bylo 19 let. To pak mělo vliv na další život ženy. Můžeme očekávat, že žena dříve či později ovdověla a tento okamžik mohl její život zásadně změnit.

Skladba rodiny na přelomu 17. a 18. století se lišila od té dnešní. Rodinu tehdy mohli tvořit lidé jak pokrevně příbuzní, tak pokrevně nepříbuzní. Některé instrukce považují za členy jedné rodiny osoby, které žijí pod jednou hlavou domácnosti a společně stolují. Z toho tedy vyplývá, že součástí takové rodiny byla i čeleď s vlastní rodinou. Průměrný počet lidí na jednu usedlost byl podle V. Procházky odhadován na 9 osob.

V rodině měl každý člen svou úlohu. Například přátelé, kteří jen zdánlivě nepatří k rodině, plnili důležitou funkci jako svědci. Označení „přátelé“ se používalo při úředních zápisech. Nevyjadřoval se jím jen přátelský vztah k daným osobám. Přátelé mohli být, a často bývali, pokrevní příbuzní. Úlohu svědků hráli minimálně při sepisování svatebních smluv, posledních

pořízeních a při převodech majetku. Definice, kterou přináší městská práva, jasně poukazuje na jejich důležitost. Ale i v pramenech se odráží důležitost svědků v častých odvoláváních na ně. Ten, komu byla funkce svědka svěřena se těšil velké důvěry ze strany lidí, od kterých byla žádána. Dědické právo se však vztahovalo pouze na nejbližší pokrevní příbuzné hospodáře, tudíž přátelům (nepokrevným příbuzným) či čeledi nebylo možné odkázat celou usedlost, ale pouze drobnou sumu. Usedlost připadla vždy na jedno z hospodářových dětí nebo dočasně na jeho pozůstalou manželku.

Od dětí byla očekávána především poslušnost, která je zmiňována v městských právech. Jinou samozřejmostí byla výpomoc při každodenních pracích v domácnosti. Výchova dětí směřovala již od útlého věku k zodpovědnosti, ke schopnosti potlačit vášeň a náladovost. A všechny tyto vlastnosti měly dítě přivést na cestu mravně čistého a křesťanského života. Výchova dětí spadala do povinností matky, muž byl pohlcen výkonem zaměstnání a věcmi veřejnými. Když děti vyrůstaly, jejich otec byl často již stařec nebo již byl mrtev, a tak byly více citově poutány na matku.

Úloha hospodyně byla „diktována“ jak společenskými, tak křesťanskými pravidly. Prvořadou starostí hospodyně byla výchova dětí a čeládky. Měla je vést k práci, zbožnosti, mravnosti. K nejvznešenějším vlastnostem hospodyně patřila šetrnost, věrnost, poddanost, poslušnost a bázeň! Křesťanský přístup k lidem se odrážel i v tom, že hospodářské přebytky měla věnovat chudým. Mimoto, že se žena musela hlásit pokaždé, když chtěla opustit dům, měla se vyvarovat vzpurnosti, volnosti, pýchy, nádherného a nemravného oděvu, hodování mimo dům, pověr i kouzel. Hospodyně měla být všem v domě matkou, měla vždy stát po boku svého muže. I přes tyto předpoklady, které musely ženy splňovat, se ozývaly hlasy kritizující jejich pýchu, vzpurnost nebo lstivost. Manžel, který nebyl pánem své manželky, byl v očích ostatních slabý a hloupý a ani posměšky se mu nevyhnuly.

Byly ženy smířeny s realitou svého podřadnějšího postavení vůči mužům? Je jasné, že ve většině domácností si ženy nepředstavovaly jinou realitu než tu, ve které vyrůstaly a žily. Jak ženy chápaly pojem svoboda, samostatnost? Jak vnímaly své postavení v domácnosti? Žily snad v tomto postavení hlavně proto, že jejich závislost na manželovi byla tak veliká, že by se samotné neměly šanci uživit? Nebo ženám vyhovoval snazší život po boku manžela? Nebo to bylo všechno jinak? Existovala dělicí čára mezi tím, co psali vzdělaní teologové a tím, jak vypadal skutečný život? Nebyla teologická ponaučení jen představou toho, jak měla fungovat společnost? Ačkoliv prokazatelně vliv a autorita mužů dalece přesahovala možnosti žen, nelze si představovat ženské podřadnější postavení jako strastiplné a útrpné. I jejich

povinnosti a závazky k rodině a manželovi nepostrádaly smysluplnost, důležitost a dostály ocenění.

Rozdílné postavení měl v domácnosti muž-hospodář. Svědčí o tom mnohá nařízení, poslední pořízení, svatební smlouvy, teologické úvahy atd. Úvahám o nadřazenosti mužů nad ženami položil základy apoštol Pavel. Podle některých teologů byl muž jako manžel, otec a hospodář zdrojem všeho řádu v domě, dozorcem nad manželkou, dětmi a čeledí. Dozorcem, a však tento pojem lze snad chápat i jinak, než jako dozorce-usurpátora, lze jej chápat jako dozorce-ochránce. Samotné vyjadřování mužů například v posledních pořízeních může být dostatečným důkazem jejich vztahu k ženám. Vždyť Pavel Peydl, který sepsal svou poslední vůli 15. února 1670 prosil Boha i vrchnost, ať „ochrannou ruku nad manželkou mou držeti ráčí, aby se manželce mé žádné ublížení od žádného nedalo“. Nebo samotný Jan Ámos Komenský, jenž svůj dopis manželce začíná oslovením: „Manželko má milá, Mandaleno, klenote můj po Pánu Bohu nejdražší“ dokazuje, že vztah mužů k ženám nemohl být chladný, usurpátorský. A však zrovna tak lze tyto dva případy manželství použít jako obraz udržování mužské autority v rodině. Protože právě Pavel Peydl, který žádal o ochrannou ruku nad svou manželkou, v té samé závěti nežádá, ale nařizuje své manželce, aby zůstala s jeho matkou. O Komenském je známo, že nebyl ani proti použití fyzického násilí při získávání autority.

Manžel byl také své rodině vzorem. Hospodář sám plnil funkci rozhodčího křivd na své usedlosti, jeho autorita byla vyzdvihována i v některých českobratrských dekretch, jež domlouvaly ženám, aby si netropily posměch z hospodáře ani čeládky. Sám hospodář si často získával autoritu poukázáním na zájmy vrchnosti. Hospodář ovlivňoval dědickou posloupnost nebo rozdělení zděděného majetku, jako tomu bylo i v případě Vondry Vudila, jenž zemřel a grunt byl prošacován synovi Matějovi. Ten musel „dle poručení otce svého“ vyplatit dědictví své sestře. Otec rozhodoval i o budoucím partnerovi-partnerce svých dětí. Neposlušnost dětí mohl trestat vyděděním, v tom měl podporu zákonů i vrchnosti. Rovněž otec rozhodoval o případném poručnictví dětí a měl právo volně disponovat majetkem, pokud to nepoškozovalo vrchnostenské zájmy, a byl hlavním zodpovědným v plnění poddanských povinností vůči vrchnosti.

Mnohé o rodině vypovídají i zápisy v pozemkových knihách. U každého zápisu zemřelého hospodáře nechybí vyjmenování sirotků, pozůstalé manželky, případně pozůstalých hospodářových sourozenců. Některé zápisy, ačkoliv nepřímě, prozrazují vztahy uvnitř rodiny. Jde o případy, kdy se hospodář, či hospodyně ujali staršího člena rodiny. Například vdova Alžběta Peydlová přijala Dorotu, matku svého prvního manžela, jako „schovanici“ na zděděnou usedlost. Později se jejich role vyměnily, když Alžběta po několika letech

hospodaření prodala grunt novému manželovi své „schovanice.“ Protože ze dvou manželství Alžběty Peydlové nevzešlo ani jedno dítě, mohla statek prodat. Situace by byla odlišná, kdyby šlo o pozůstalou matku s dětmi. V tom případě matka plnila funkci dočasného opatrovníka či poručníka do dospělosti dětí. Potom grunt převzalo jedno z dětí a matka se uchýlila do podruží buď k němu nebo k cizím. Lze si tedy domyslet, jak náročná a důležitá byla role pozůstalé manželky. Pokud se znova nevdala, musela zvládnout veškerý chod usedlosti, včetně výchovy dětí, sama. Povinnosti, které dříve zvládala spolu s hospodářem nyní plnila zcela samostatně, a pokud na ně nestačila, statek jí byl vrchností odebrán, tzv. zcizen. Ovdovělé ženy často náročnost své situace nezvládly, a tak daly přednost buď prodeji své usedlosti nebo novému sňatku před scizením statku. O rodině a její budoucnosti po dlouhá staletí rozhodoval otec nebo jiný mužský zástupce. Co se ale stalo, když rodina o svého zástupce přišla? Co žena, která byla zvyklá, že vedle sebe měla silnou oporu, a že ona nemusela, vlastně ani neměla právo o něčem rozhodovat? Změnilo se pro ni něco? Jak vnímala smrt svého manžela? Jak vnímaly děti smrt otce? Jak byla reflektována ovdovělá žena ve venkovské společnosti? Znamenala smrt manžela jisté uvolnění, samostatnost, svobodu? I ženy měly ve svém životě možnost samostatně se prosadit a záleželo na nich, na jejich schopnostech, a na tom, jak svou příležitost využijí.

Vdovství-změna životního stylu?

„Vdovství nic není než hořkost, vdovství těžší jest než kterékoliv jiné osiření pro vlastní tesknost, pro lidský všetečný jazyk a nelítostivé srdce.” Takto vylíčil Jan Ámos Komenský lidské pocity po ztrátě partnera i s problémy s ním spjatými. Tedy nejen smutek, který ovdovělé osoby prožívaly, ale i tlak ze strany ostatní společnosti. Na druhou stranu však Jan Ámos Komenský přiznal, že ovdovělé osoby „jsou vpravdě nejedněch manželských nepohodlí zproštěny a volnější sobě učiněny, tělem i duší, statkem i jměním. Takže již jsou pan a paní věcí svých.”

Pro ženy, jež byly zvyklé žít v područí muže, byla smrt manžela okamžikem změny jejich života. Ocitly se v situaci, která pro ně byla zcela nová a neznámá. Kromě toho, že je čekalo více povinností, jež se týkaly chodu hospodářství, musely splňovat i určité společenské předpoklady. Vdovy neměly trávit dny v pláči, ale v dobromyslnosti a ochotě sloužit lidem i Bohu. Z dobových poučení a rad vyplývá, že vdovy musely od některých činností a téměř veškeré zábavy upustit, protože vdova, která se „v rozkoše, hodování, hry, zabývky, tovaryšení vydává, není vdovou v srdci.”

Titul „vdova” je v úředních i neúředních záležitostech doprovázel až do smrti. V pramenech je vždy pozůstalá manželka vedena jako „pozůstalá vdova po nebožtíku” nebo „manželka pozůstalá po nebožtíku” a tohoto označení bylo využíváno při všech jednáních. Užívání titulu vdovy bylo nutné i z právního hlediska, protože právě toto označení vyjadřovalo změnu postavení ženy ve společnosti. Lze tvrdit, že právě vdovství do jisté míry uvádělo ženu do postavení podobného muži. Vdova nesla jméno po prvním manželovi, i když znovu vstoupila do dalšího manželství a následně ovdověla. Jako tomu bylo např. u Alžběty Peydlové ze vsi Rosičky v roce 1671, jež se provdala rok po manželově smrti.

Pro ovdovělé manželky se otevíralo hned několik možností. Kromě již zmíněného dalšího vstupu do manželství mohla odejít na výměnek, to znamená prodat usedlost novému hospodáři, který musel přesně vymezenému počtu rodinných příslušníků předchozí majitelky poskytnout ubytování a ekonomickou podporu. V pozemkových knihách jsou v zápisech o změnách vlastníka nemovitosti znamenány případy, ve kterých se k vdově přiřel nový hospodář. Ve většině případů byly děti zplozeny už před úmrtím prvního manžela a nový hospodář musel grunt od rodiny odkoupit, čímž vlastně vyplatil potomkům a máteři jejich podíly z nemovitosti. Tento postup reprezentuje zápis v pozemkové knize: „ Václav Heverle umřel, zanechal po sobě sirotkův Pavla, Markýtu, Marjanu a máteř Marjanu. Prošacován týž

grunt od rychtáře a konšelův Michalovi Symadlovi, kterýž se k Marjaně máteři přiženil za 270 // závdavku, při soudech složití má 30 //, vejrušky po 6 // , (...) nadepsaným sirotkům.”

Podmínky si také vdova vymezovala, pokud přenechávala grunt jednomu ze svých dětí. Jednou z hlavních podmínek bylo i zaručení klidného a řádného dožití. To potvrzuje případ vdovy Marjány po Pavlovi Hodů, jež „Janovi, synu nejmladšímu tento grunt prošacovati povoluje, pokud se k ní spolu s ženou svou náležitě chovati budou.“ Jindy vdova mohla pracovat jako služebná, nebo se ocitnout v chudobinci, nemocnici, klášteře či v jiné instituci. Pokud se ženy nechtěly znovu dostat do podřízené role, která je v manželství čekala, bylo další variantou samostatné hospodaření a vedení domácnosti.

Smrtí manžela se v případě, že děti ještě nedosáhly plnoletosti, to znamená 24 let, na usedlosti téměř nic neměnilo. Pokud na usedlosti nežili žádní dospělí muži, přebírala odpovědnost matka a jako jediná dospělá osoba se stala vedoucím činitelem společenství na usedlosti. V takovém případě nesla v pramenech označení jako „mocná hospodyně“ působící do té doby, než děti dospějí. Hospodářství mohla vést samostatně, ale nesměla, jakožto poručnice sirotků, snížit rozsah usedlosti. Tedy lze tvrdit, že i ženy měly ve svém životě možnost prosadit určité cíle. Samozřejmě, že neměly takové možnosti jako jejich mužské protějšky, ale také nemůže být řeč o přehnaném útisku žen a o životě, jež pro ně neměl naplnění. Záleželo i na osobnosti té které ženy. Docílit svých zájmů nemohla žena bez autority, samostatnosti a také potřebné výřečnosti. Jiným faktorem, který mohl mít vliv na úspěšné hospodaření ženy byla velikost hospodářství. Větší hospodářství pod vedením žen mohla být životaschopná, avšak bývala zranitelnější, a proto se považovala za větší riziko z hlediska výběru daní a chudinské péče.

Otázka dědictví závisela na věku dětí. Jestliže již byly děti dospělé, získávaly statek. Většinou se statku ujalo pouze jedno dítě, ostatní byly vyplaceny a zakládaly vlastní rodiny. Vdova ztratila své výsadní postavení a získala z pozůstalosti rovný díl jako děti, v jiných případech třetinu z veškerého majetku, pak byla odkázána na milosrdenství druhých. Většinou se uchýlila do podruží svých dětí nebo k cizím. Vyplacení podílů rodině i vrchnosti bylo pro většinu hospodářů nemožným a neuskutečnitelným cílem, protože hospodářská situace, která nastala po třicetileté válce, způsobila všeobecný nedostatek. Ve veškerých platbách měla přednost vrchnost, a tak lze v pozemkových knihách jen těžko vyhledat hospodáře, který by měl „grunt svůj zaplacený.“ I vrchnost a církve měly povinnost starat se o vdovy, jak nařizuje křesťanská etika. „Žádné vdovy neb sirotka trápiti nebudete. Pakli bez lítosti trápiti je budete, a oni by volali ke mně, vězte, že vyslyším křik jejich. A rozhněvá se prehlivost má, i zbiji vás mečem; a budou ženy vaše vdovy a děti vaši sirotci.” Nejen strach z božího trestu je vedl k

plnění křesťanských povinností. Pro církev znamenalo milosrdenství jisté upevňování svých pozic.

Jak ale byla vnímána vdova rodinou zemřelého manžela? Zřejmě nebyly výjimkou ani „boje“ o majetek mezi vdovou a rodinou manžela. Jsou totiž případy, kdy žena ovdověla, aniž by vzešly z předchozího svazku děti. Pokud manžel nezanechal žádnou poslední vůli, vrchnost zabírala díl, který by měl připadnout dětem a ponechání ženy na usedlosti bylo projevem zvláštní přízně. Pokud manžel učinil před smrtí poslední pořízení, které neodporovalo vrchnostenským zájmům, postupovalo se pak ve věcech dědictví náležitě podle něj. Podobnou funkci jako mělo poslední pořízení plnily i svatební smlouvy, jestliže obsahovaly podmínky a postupy majetkových vyrovnání v případě smrti manžela. Tedy v otázce dědictví měla hlavní slovo vrchnost. Hned po vrchnosti rozhodoval o majetku a budoucím uspořádání manžel ve své závěti nebo už při sepisování svatební smlouvy, jako tomu bylo i v případě vdovy po Pavlu Peydlovi a Jiřím Jonášovi.

Po prvním ovdovění Alžběty Peydlové a následném sňatku s Jiřím Jonášem mohly nastat určité problémy s dědictvím usedlosti. Jeden z pramenů prozrazuje, že „když jest ten Pavel Peydl umřel a ta po něm pozůstala vdova Eliška sobě mého nebožtíka bratra Jiřího Jonáše za manžela pojala, tehdy bratři prvního manžela jí z té živnosti aneb statku sehnati chtěli.“ Alžběta a Jiří Jonáš později usedlost rodině Pavla Peydla vyplatili, to prozrazuje mnohé nejen o jejich dobré finanční situaci, ale i snaze vyvázat se z rozepří, které mezi rodinami vznikaly. Než Jiří Jonáš zemřel, požádal jej bratr Šimon Jonáš o učinění posledního pořízení v jeho prospěch. „Předně živnost nebožtíka bratra Šimon požádal ho, aby mu odkázána byla, kterýžto pravil, že jemu i jí (Alžbětě). Ale jeho manželka přijdouc k němu s pláčem, že mu to vymluvila, kterak by to mohlo býti, že ona chce a míní budoucně hospodařiti.“ Už z této výpovědi vyplývá, jaké cíle Alžběta sledovala.

Po smrti Jiříka Jonáše usiloval jeho bratr i u vrchnosti o získání většího podílu z dědictví a odvolával se na ústní odkaz svého umírajícího bratra, nic nezmohl, proti písemnému ustanovení svatebních smluv, ve kterých byly jasně vymezeny podmínky případného dědictví. I v těchto případech lze pozorovat zájem o zajištění co nejlepší budoucnosti, strach z nedostatečného materiálního zajištění na pozdější časy. Alžbětě jistě nechybělo potřebné sebevědomí a jistota, když na svou obranu pronesla „že toho statku já pravá a pořádná držitelka a zápisnice sama jsem byla“ a druhý manžel Jiří Jonáš „sedivše v mém vlastním statku (...) disponovati a jej zadavati nemohl.“ Tato žena bezpochyby měla již výše zmíněné vlastnosti, protože o svůj majetek projevila takový zájem, že se neváhala hájit ani před

vrchností. Případ může být právě důkazem jisté ženské cílevědomosti, stejně tak i určité svobody jednání.

Cílevědomost se projevuje i v Alžbětíných odvoláních na učiněné svatební smlouvy mezi ní a Jiříkem Jonášem. Ve kterých „manžel můj nebožtík v témž statku něco svého vlastního, čímž by pořizovati byl mohl, neměl, nýbrž že jedině na tom, co jsem já podle vejslovného tesetu (...) pak stálého narovnáni z dobré mé vůle jemu již skutečně vydala.” Tedy již při uzavírání smluv myslela na pozdější dobu, na případné ovdovění a případné problémy spojené s pozůstalostí. Ačkoliv s Jiříkem Jonášem neměli děti, a ani z předchozího manželství žádné děti nevzešly, chtěla mít Alžběta Peydlová kontrolu nad majetkem a mít možnost v budoucnu s ním disponovat, čímž by si sama mohla zaručit jistotu klidného a bezpečného dožití. Doba nejistot, která nastala vlivem třicetileté války, nutila lidi upřednostňovat majetek před poklidným soužitím.

Ale právě výhoda pro samostatné hospodaření, bezdětnost, se později stala problémem. Alžběta neměla komu předat grunt, a tak zde vzniklo zajímavé rodinné propletení vazeb. Alžběta prodala po 21 letech samostatného hospodaření usedlost novému manželovi své tchýně Doroty Peydlové. A tak se majetek vrátil k „původnímu vlastníkovi.“ Prameny už, bohužel, nevypovídají o dalším osudu Alžběty Peydlové po prodeji usedlosti. Je vcelku možné, že si jen s Dorotou Peydlovou vyměnila roli a žila u ní na výměnku.

Jiný pohled do společnosti poskytuje i samotný fakt, s jakým odhodláním byla Alžběta rozhodnuta hájit svou pověst. Bratr druhého manžela Jiřího Jonáše chtěl využít chybného zápisu v pozemkové knize, který vznikl po smrti prvního manžela Pavla Peydla. Písař se spletl o jeden rok. Šimon Jonáš ve svém dopise vrchnostenské kanceláři napsal: „ Ty smlouvy svatební svým bratrem za pořádné uznati nemohu a to z příčiny této, poněvadž (...) smlouvy svatební učiněny byly léta 1671 dne 27 Januari. Dle extractu z knih gruntovních, že by její manžel Pavel Peydl též léta 1671 umřítí měl mně k nemalému podivení přichází, aby za živobytí manžela jejího s jiným smlouvy se činiti měly, poněvadž její manžel in Februario teprva roku jmenovaného život v Pánu dokonal.” Alžbětina reakce zároveň vypovídá o společenských normách, protože se vyjádřila takto: „Mohla bych jeho z nařknutí viniti, že mě tím dotejká jako bych za bratrem jeho, mým druhým manželem Jiřím Jonášem, ještě za živobytí prvního manžela Pavla Peydla, o budoucím manželství a smlouvách svatebních proti vši šlechtnosti a církevním příkázáním byla jednala.”

Ačkoliv je zde neustále představován příběh vdovy Alžběty Peydlové, lze o něm tvrdit, že do dostatečné míry prozrazuje mnohé o době, ve které se odehrál. Právě neshody s rodinami zemřelých manželů, které často ústily až v otevřené spory před vrchností, nabádají k otázce,

zda vdovy a jejich snahy vést samostatně hospodářství nevzbuzovaly u ostatních hospodářů, tedy u mužů, jisté odmítání rovnocenného postavení žen ve společnosti. Nebo se právě případ Alžběty Peydlové vymykal dobovým předpokladům? Byla důvodem protestů pozůstalých rodin nepřijatelná situace, ve které měla žena rozhodující slovo na usedlosti, jež podle obyčejového práva měla připadnout na jiného muže v rodině? Informace, které nám tento fond poskytuje, umožňují učinit si představu o Alžbětě Peydlové. Alžběta byla nepochybně osobností, protože i přes svou relativní osamělost, nepostrádala sebevědomí, jistotu a odhodlanost, kterou musela prokazovat od smrti svého prvního manžela do prodeje nemovitosti v roce 1692.

Jaký partner byl ovdovělou ženou vyhledáván?

Ztráta manžela znamenala, zvláště na venkově, jisté navršení některých povinností na manželku, a proto si pozůstala vdova nemohla dovolit truchlit delší dobu, aby nenarušila běh domácnosti. Navíc některé ženy, zvyklé na své podřízené postavení vůči muži, nebyly schopny ani připraveny vést samostatně hospodářství, a to by vedlo až k jeho úpadku, proto pro ně bylo výhodnější uzavřít nový sňatek. Většina dalších manželství byla uzavírána do roka po úmrtí manžela.

Výběr nového partnera nebyl ani na venkově zcela jednoduchou záležitostí. Ačkoliv nebyl vyvíjen takový nátlak na povinnosti vůči rodu, musel partner jisté záruky poskytnout. Muž, který chtěl uzavřít manželství, musel být schopen svou rodinu uživit a být fyzicky i právně způsobilý.

Prameny sice uvádějí mravní naučení o výběru nového partnera, ale ne vždy se jimi lidé řídili. Mezi tím, co se psalo v mravních naučeních a radách, lze vytušit jakýsi rozpor s praxí ve výběru partnera, protože většina pramenů vyzdvihuje lásku, harmonické soužití a věkově vyrovnaný pár. Oceňovány nebyly individuální vlastnosti partnera, ale jeho schopnosti a morální ctnosti jako zbožnost, pořádkumilovnost, šetrnost apod.

Skutečnost bývala často odlišná. Byla uzavírána manželství kvůli rozšíření nebo udržení majetku i za cenu soužití bez lásky. Láska samotná totiž neposkytla záruky do budoucna. Doslova „začarovaným kruhem“ lze nazvat situace, které se staly celkem běžnými po velmi dlouhou dobu. Jedná se zejména o uzavírání věkově nerovných sňatků, kdy se starší vdovec oženil s mladou ženou, často sirotkem. Již zmiňovaná povolení ke sňatku dokazují, jak vyhledávanými partnerkami pro vdovce, či starší muže, byly ženy -sirotci. Nová manželka se stala podílníkem manželova jmění. Po smrti svého muže se většinou znovu vdala, a jako vcelku nezávislá žena si mohla vybrat i mladšího partnera. Tento koloběh způsoboval, že ovdovělé osoby prošly až třemi nebo čtyřmi manželstvími.

Čím byly ženy ovlivněny ve výběru nového manžela? Vdovy si postupně budovaly síť sociálních vztahů, kterou nehodlaly porušit. Mohlo to totiž zapříčinit zhoršení jejich sociálního statusu, a proto byla i jejich volba částečně omezena. To znamená, že i jako zaopatřené a samostatné hospodyně musely dbát při výběru svého partnera na jeho schopnosti a sociální postavení. Vdova Alžběta Peydlová se vdala za Jiříka Jonáše, jenž byl tkadlec. Schopnost Jiříka Jonáše uživit se a zajistit peníze dosvědčuje výpověď jeho bratra, který vrchnostenské kanceláři sdělil, že „bratr můj skrze řemeslo své tkadlecovské každý rok, což

mnohým povědomo, skoro na 50 kr vydělal a zachoval.” Takže vdova si vlastně novým sňatkem mohla svou životní úroveň ještě zvýšit.

Jací partneři byli upřednostňováni? Případů, kdy si vdova vzala vdovce je velmi málo. Jednak vdova i vdovec už určitý majetek vlastnili, většinou také měli děti z předchozího manželství, a tak bylo snadnější a výhodnější uzavřít sňatek se svobodnou osobou. Zároveň snad chtěli využít svého nezávislého postavení ve společnosti a vybrat si mladšího a atraktivnějšího partnera. Vdovy upřednostňovaly uzavírání sňatku s partnerem až o jednu generaci mladším.

Jak byly vnímány postarší vdovy, jež si vybíraly mladší muže? Je jasné, že se jim nevyhnuly posměšky ani kritika. Kritice nevyrovnaných manželských párů se přímo ve velkém věnovalo církevní prostředí. Kazatel Rosacius Sušický vytýkal mladým mužům, „kteří sobě ty staré sešlé vdovy, a jak říkáme baby, za manželky berou toliko pro peníze.” Z pramenů lze vytušit, jaké byly dobové představy o výběru partnera, a jak mělo vypadat soužití muže a ženy. Ale právě naučení a kritika mohly poukazovat na určitou skutečnost, která se vymykala standardnímu modelu stylu života. Proč v uzavírání věkově nerovných sňatků nespátřovat jisté cíle a strategie ženy? Některá z lidových pořekadel zněla: „Musíš babu milovati a jí k vůli býti, byť tě měl kornýfel (čert rohatý) vzíti.” nebo „Můž' zlato, můž' i statek, můž' pobrati všechno neštěstí, vždy tobě na tvém zůstane babka krku, buď ženy své pánem, mil Bohu, mil i lidem!” Mohla mít starší manželka jistý vliv na rozhodování svého mladšího partnera? Neposkytoval jí právě věkový rozdíl a majetek určitou autoritu?

Podle některých výzkumů ztrácely ženy nad 30 let naději na opětovné provdání, a po 40. roce života již byla šance na nový sňatek téměř nulová. Pokud ale měla žena co nabídnout novému partnerovi, její šance se zvyšovaly. Použijeme-li případ vdovy po Pavlovi Peydlovi, zjistíme jaký měl zděděný majetek vliv na osud ženy. Alžběta Peydlová zdědila po svém manželovi grunt v Jarošově a chalupu ve vsi Rosička. Když se necelý rok po smrti svého manžela znovu provdala, její nový manžel nevlastnil z tohoto majetku, kromě „jednoho páru volů, dvouleté jalovice, devíti kusů ovcí,” nic. Ačkoliv Pavel Peydl ve své závěti přímo uvedl, že „pakliby se manželka vdávati myslila a úmysl měla, a se vdala, má být takový grunt za hotový peníze šacován býti za 500 //,“ grunt Alžběta svému novému manželovi neprodala. To může být považováno za projevy určité snahy o nezávislost na manželovi a nechut' být znovu podřízena rozhodování někoho jiného.

Pokud žena ovdověla ve vysokém věku, děti již převzaly grunt, bylo jasné, že vlastně nemá co nabídnout, pak se jen těžko mohla znovu vdát. Ale existují i případy, kdy se žena vdala několik desítek let po ovdovění. Jako příklad poslouží opět pozůstalá rodina po Pavlovi

Peydlovi. Matka Pavla Peydla, Dorota, žila na usedlosti spolu s pozůstalou vdovou Alžbětou. O vysokém věku Doroty nemůže být pochyb, protože zápis v pozemkové knize z roku 1650 sděluje rok smrti jejího manžela Pavla Peydla staršího. Grunt byl odkázán synovi Pavlu Peydlovi mladšímu, který si vzal Alžbětu. Za předpokladu, že Alžbětině manželovi bylo okolo dvaceti let, když jeho otec zemřel, a průměrný sňatkový věk žen v té době byl okolo devatenáctého roku života, Dorotin věk se mohl pohybovat v roce 1650 mezi 40-45 lety. V roce 1692 se k Dorotě přičlenil Pavel Buzek, v té době jí mohlo být přes 80 let. Tedy za celých 42 let po ovdovění došlo k novému sňatku! Nový manžel následně od Dorotiny snachy odkoupil grunt. Nabízí se otázka, z jakého důvodu ke sňatku došlo. Proběhla dohoda o prodeji gruntu už před sňatkem Doroty a Pavla Buzka? Byl tedy sňatek s o tolik starší ženou jen součástí strategie nového partnera? Je to více než pravděpodobné.

Proč vlastně v tak velkém množství sňatků nehrála hlavní roli láska? V popředí života nestála ani „emocionální“ láska, ani idea pozemského štěstí, nýbrž splnění manželských úkolů daných Bohem. To znamená, že hlavním úkolem manželství bylo zplodit a vychovat potomky, dále udržet a zvětšit majetek. Některými z mnoha problémů doby totiž bylo plnění roboty a poddanských povinností, které žena samotná mohla jen těžko zvládat. Jednalo se především o fyzicky náročnou práci, často spojenou s výchovou dětí. Takže i rozsah hospodářství a práce spojené s jeho chodem ovlivňovaly výběr partnera.

Ještě před rokem 1787, kdy proběhla změna dědického práva, byl sňatek s vdovou vyhledáván. Do té doby totiž hospodářství dědil nejmladší syn a „časný“ hospodář vedl usedlost do jeho plnoletosti. Ačkoliv postavení „časného“ hospodáře bylo velmi nejisté, protože vdova neměla právo svému novému manželovi budoucí zaopatření vymezovat, byly sňatky s ovdovělou ženou zcela běžnou záležitostí. To, že vdova neměla právo rozhodovat o další budoucnosti nového hospodáře, bylo vlastně určitým zajištěním její vlastní budoucnosti. Kdyby se totiž nový hospodář nechoval k rodině správně, nemohl v budoucnosti očekávat od dědice peníze ani výměnek. I tento fakt mohl ovlivnit vztah mezi hospodyní a novým hospodářem.

Ve zmiňovaném případě vdovy po Pavlu Peydlovi lze díky bezdětnosti Alžběty odhalit postupy zaopatření nového hospodáře. Právě proto, že Alžběta neměla děti, mohla se ve smlouvě vyjádřit o dalším zaopatření nového manžela. Otázku odkazu majetku v případě své smrti vyřešila jednoznačně v prospěch Jiřího Jonáše. Protože kdyby „ji pán Bůh dřívěji nežli Jiříka, manžela jejího, z tohoto světa povolati ráčil, žádný z bratrů jejích ani z přátel na nic se tu potahovati nemají, nýbrž její manžel se vším vládnouti má.“ To samé platilo i pro Alžbětu v případě dřívější smrti manžela. Lze tedy tvrdit, že nový hospodář ve

sňatku s bezdětnou vdovou nemusel mít tak nejisté postavení. A zároveň pokud by Jiří Jonáš zemřel, měla Alžběta jistotu, že majetek jí zůstane celý pro její další samostatné hospodaření.

Přední povinností nového hospodáře bylo vyplatit rodině vdovy a vrchnosti podíly z usedlosti. Dále musel „časný“ hospodář počítat s tím, že mezi jeho starosti spadalo i zaopatření dětí včetně zajištění jejich výchovy. Zajímavým okamžikem v životě nového manžela mohla být částečná ztráta identity a přijetí nové. Stávalo se totiž, že přebíral příjmení své manželky, vlastně jejího předešlého manžela. Stejně tomu bylo i u Jiříka Jonáše, později v pramenech označeného jako Jiříka „Peydla.“ Bylo toto přebírání identity znakem významnějšího postavení ženy v manželství nebo změna jména probíhala u každé nové osoby žijící na gruntě pro lepší orientaci a zařazení na konkrétní usedlost? Postavení „časného“ hospodáře nebylo zrovna snadnou záležitostí. Kromě toho, že se musel včlenit do cizí rodiny a mnohdy, pokud byl mladší nebo jiným způsobem budil pozornost u venkovské společnosti, musel čelit posměškům nebo pomluvám.

Ačkoliv si ženy, které ztratily manžela, mohly vybrat nového partnera, neměly při svém rozhodování zcela „volnou ruku.“ I v této situaci byly ovlivňovány různými skutečnostmi. A však nabízí se otázka, zda vstupovaly do manželství s myšlenkou jiného typu soužití a vztahu k muži? Podařila se jim tato myšlenka prosadit? Nebo nový sňatek pokračoval ve stejných rysech zažitého modelu muže a jeho podřízené manželky? Nelze ani jednu z těchto možností zevšeobecnit, protože opět záleželo na povahových rysech ženy a na její schopnosti prosadit se jak ve společnosti, tak v rodině.

Závěr

Venkovské prostředí nabízí celou škálu možností historického studia individualit. Pro nahlédnutí do každodenního života je vhodné využít metod mikrohistorie, historické antropologie a každodennosti. Tyto metody byly uplatněny zejména na pozemkových knihách a poddanských pozůstalostech jindřichohradeckého panství.

V bakalářské práci byla věnována pozornost ženám, které přišly o svého partnera. Právě v letech 1650-1750 byl vdovský stav běžnou záležitostí a z normálu nevybočovaly osoby, které ovdověly třikrát i čtyřikrát za život. Postavení ovdovělých osob se lišilo podle pohlaví, věku, majetku i prostředí. Odlišné vyhlídky na nový sňatek měl vdovec po 50. roce života a jinak na tom byla vdova ve stejném věku. Vyšší věk vdovy nemusel být problémem ve výběru partnera, pokud disponovala určitým majetkem. Na konkrétním příkladě Alžběty a Doroty Peydlové z jindřichohradeckého panství bylo představeno, jakým způsobem mohla výše majetku ovlivnit další život. Prameny dokládají existenci žen, jejichž záměry samostatného hospodaření byly pomocí charakterových vlastností a majetku dosaženy. Ztráta partnera z hlediska povinností znamenala něco jiného ve venkovském a něco jiného v městském prostředí. V této souvislosti byl také kladen odlišný důraz na schopnosti a věk nového partnera.

Je-li brána v úvahu „ženská otázka“ v době mezi lety 1650-1750, kdy bylo na úkor žen vyzdvihováno a upřednostňováno nadřazenější postavení muže, pak lze tvrdit, že ovdovělé ženy v té době měly větší možnosti k prosazení svých zájmů a cílů než ženy vdané nebo svobodné. Ačkoliv idey, snahy a vztahy vdov s okolím závisely na různých skutečnostech zmíněných výše, nelze hovořit o „živoření“ nýbrž o možnosti plně prožitého života ženy v určité nezávislosti na muži.

Právě ta skutečnost, že si vdovy své postavení musely ve společnosti „vybojovat,“ je stavěla do podobné pozice jako muže. A však ostatní hospodáři k samostatnému hospodaření vdov mohli zaujmout odmítavé stanovisko. Způsobovala to dobová představa o podřadnějším postavení žen a nevole mužů přijmout ženy jako rovnocenné partnerky. Možnost mužů svobodně disponovat majetkem, samostatně a nezávisle vystupovat na veřejnosti po dosažení plnoletosti, způsobovala jejich základní společenské odlišení od žen. Muži, jež celý život viděli ve své rodině i v okolí, jaké postavení žena zaujímal, se nedokázali vyrovnat se změnou situace, kterou nabízelo vdovství. I v případech, které byly v této práci představeny, se odráží dobový postoj pozůstalých rodin zemřelých manželů k vdovám. Pozůstalé manželky, pokud jim to právní situace a materiální prostředky dovolovaly, musely projevit

zájem o vyvázání se z podřadnějšího postavení. Spolu s majetkem bylo nutné využít i jisté charakterové rysy, které byly v té době typické spíše pro mužskou povahu. Nepostradatelnou byla cílevědomost, schopnost rozhodovat a autorita.

Ovdovělé ženy vystupovaly samostatně, musely odolávat tlaku ze strany pozůstalých rodin svých manželů a okolní společnosti, starat se o děti a o práce spojené s chodem usedlosti. V případech, že by vdovy na práce nestačily nebo se těmito starostmi nechtěly zabývat, vzdaly se své možnosti nezávislého života a musely se soustředit na výběr takového partnera, jenž by zajistil pohodlnější život jim i jejich dětem. Toto rozhodnutí ovlivňovala jejich povaha, výchova a schopnosti jich samotných. Jindy mohlo být manželství uzavřeno až ve vyšším věku a to z důvodu bezdětnosti a řešení otázky, komu hospodářství předat.

Ale ani výběr partnera nebyl pro vdovu jednoduchou záležitostí. I tehdy, nebo právě proto, že byla finančně zaopatřena z předchozího manželství, musela dbát na to, aby se jí partner mohl rovnat sociálním statusem. Na druhou stranu si však mohla vybrat atraktivnějšího a mladšího partnera. Ale stále byly kladeny nároky na schopnosti partnera, který musel zabezpečit nejen manželku, ale i děti, popřípadě staršího rodinného příslušníka na výměnku. Vyloučená není ani možnost výběru partnera s menší autoritou a tím pádem zaručení určitého podílu spolurozhodování na usedlosti.

Prameny z církevního a laického prostředí prozrazují, jaké měly vdovy postavení ve společnosti. Ať už se jedná o jejich kladné hodnocení, kdy byly povyšovány nad stav panenský, nebo o kritiku a výsměchy, ve kterých vystupovaly jako nehodné partnerky svých mužů, vždy v tom všem lze vysledovat pozornost, kterou ve společnosti vzbuzovaly. Snad na sebe upozorňovaly jen ty vdovy, které nějakým způsobem překračovaly zažitá společenská pravidla.

Metoda mikrohistorie a historické antropologie uplatněná na pramenech pomohla nahlédnout do každodenní problematiky vdovství. Prameny dokazují určité podnikatelské záměry žen i strategie k jejich dosažení. Dokonce svědčí o snaze manželek prosadit si zajištění samostatného hospodaření ještě před smrtí manžela. To vše prozrazuje, že ne všechny ženy chtěly přijmout podřízenou roli ve společnosti, a že pomocí svých schopností mohly jistých cílů dosáhnout.

Edice pramenů

JIREČEK, Josef (ed.), Obnovené Právo a Zřízení Zemské dědičného království Českého, Praha 1888.

TÝŽ, Práva městská království Českého. Pavel Kristián z Koldína, Praha 1876.

KOLÁR, Jan-KOPECKÝ, Milan-KOSCHINOVÁ, Jana (edd.), Dílo Jana Ámose Komenského, Praha 1978.

ZÍBRT, Čeněk, Panna, ženitba, žena. Ve staročeské úpravě polských skladeb Reje z Naglovic a Bartoloměje Paprockého II, Praha.

Prameny

SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Pozůstalosti 1555-1696, inv. č. 4209, sign. VAE1, č. kart. 260.

SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Pozemková kniha velkostatku Jindřichův Hradec, 235/ I, II.

SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, Povolení ke sňatku 1672-1687, inv. č. 172, sign. VAU.

Literatura

BELINGER, Gerhard, J. , Sexualita v náboženství světa, Praha 1998.

BRABCOVÁ, Petra, Plodnost vdaných žen v první polovině 18. století, HD 25, 2001, s. 85-100.

CERMAN, Markus -MAUR, Eduard, Proměny vesnických sociálních struktur v Čechách 1650-1750, ČČH 2000, s. 737-774.

CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna, Žena v jednotě bratrské, Praha 1943.

ČECHURA, Jaroslav, Charakter rebelií roku 1680 v Čechách, ČČH 2001, s. 457-485.

TÝŽ, Sedláci Petra Voka, Historický obzor 5, 1994, s. 50-53.

DENIS, Ernest, Čechy po Bílé Hoře I/1, Praha.

DÜLMEN, Richard van, Historická antropologie, Praha 2002.

TÝŽ, Kultura a každodenní život v raném novověku 16.-18. století. Dům a jeho lidé, Praha 1999.

EDWARDS, Jeremy -OGILVIE, Sheilagh, Ženy a „druhé nevolnictví“ v Čechách na počátku novověku, HD 22, 1998, s. 5-49.

HORSKÁ, Pavla -KUČERA, Miroslav -MAUR, Eduard, Dějiny obyvatelstva českých zemí,

Praha 1998.

FAUVE-CHAMOUX, Antoinette, K historii vdov, HD 23, 1999, s. 15-25.

GRULICH, Josef - ZEITLHOFER, Hermann, Migrace jihočeského obyvatelstva v období před třicetiletou válkou a po jejím ukončení, HD 22, 1998, s. 79-105.

TÝŽ, Struktura jihočeských venkovských a městských domácností v 16. a 17. století (Příspěvek k dějinám sociální každodennosti poddaných v období raného novověku), HD 23, 1999, s. 31-84.

HORSKÝ, Jan -SELIGOVÁ, Markéta, Rodina našich předků, Praha 1997.

KAPRAS, Jan, Přehled právních dějin zemí české koruny I, Praha 1922.

KLABOUC, Jiří, Politický konsens k manželství v Čechách, Praha 1960.

KLÁŠTERSKÁ, Alice, Forma sociálního zabezpečení na vesnici v 18. a první polovině 19. století (Výměnek v pozemkových knihách vesnice Lhůty a štáhlav), HD 21, 1997, s. 95-132.

TÁŽ, Výběr partnera a sňatkový věk dědiců venkovských usedlostí na Štáhlavsku a jejich sourozenců v 18. a na počátku 19. století, HD 22, 1998, s. 145-168.

KLÍMA, Arnošt, Čechy v období temna, Praha 1958.

KROFTA, Kamil, Dějiny selského stavu, Praha 1949.

MAUR, Eduard, K demografickým aspektům tzv. druhého nevolnictví, HD 8, 1983, s. 7-43.

MRÁZKOVÁ, Jana, „Přislibují sobě věrnost, lásku a upřímnost až do smrti zachovati.”

Vliv rodiny a „přátel” na volbu životního partnera-panství Třeboň na konci 18. počátku 19. století, HD 29, 2005, s. 53-107.

NÁCOVSKÁ, Pavla, Svatební smlouvy jako pramen sociálně-dějinného a historicko-demografického poznání (Kutná Hora 1550-1650), HD 21, 1997, s. 37-72.

PEKAŘ, Josef, Bílá Hora. Její příčiny i následky, Praha 1921.

TÝŽ, Kniha o Kosti, Praha 1970.

TÝŽ, České katastry 1654-1789, Praha 1932.

PROCHÁZKA, Vladimír, Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století, Praha 1963.

VÁLKA, Josef, Česká společnost v 15.-18. století, Praha 1972.